

РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ на рубежі ХХ–ХХІ ст. (1991–2006 рр.)

У статті аналізується процес реформування земельних відносин в аграрному секторі України. Висвітлено його результати та окремі помилки при роздержавленні земель сільськогосподарського призначення. Окреслено сучасні проблеми земельних відносин і шляхи їх вирішення.

Ключові слова: земельні відносини, аграрні реформи, ринок землі.

Постановка проблеми. Освоєння на території України земель для землеробства сягає глибини тисячоліть. Вочевидь, що й земельні відносини мають свою давню історію. Виникнення правових земельних відносин пов'язують із законодавством Київської Русі «Руська правда» [1, с. 3]. Протягом віків вони трансформувалися разом із перманентними змінами суспільного устрою, влади, форм власності та її поділом. Нинішня земельна реформа в Україні пов'язана із переходом від адміністративно-командної до ринкової економіки, роздержавленням власності на землю, глибокою трансформацією суспільних відносин взагалі. Це складний багатоступінчастий процес, у ході якого виникає необхідність аналізу результатів здійснених перетворень, послідовного обґрунтування та розроблення нових законодавчих і нормативних актів, що регулювали б земельні відносини в сучасних умовах господарювання. Від початку проведення земельної реформи пройдено найскладніші її етапи – роздержавлення та приватизацію продуктивних земель, організаційну перебудову аграрного виробництва. Проте практично не вдалося досягти фундаментальної кінцевої мети, яка ставилася перед земельною реформою, – забезпечення раціонального, ефективного та екологічнобезпечного використання земельних ресурсів і охорони земель. Це спонукає до комплексного дослідження наслідків реформування земельних відносин, розробки подальших напрямів їх удосконалення з метою створення умов для розвитку високоефективного, конкурентоспроможного аграрного виробництва.

Стан вивченості теми. Сучасному реформуванню земельних відносин присвячені численні наукові розробки та публікації, зокрема, праці Д.С.Добряка [1; 7], І.Р.Михасюка [5], Л.Я.Новаковського [6; 7], П.Т.Саблука [9], А.М.Третяка [10], М.М.Федорова [11] та ін. Вони присвячені, як правило, аналізу поточних проблем земельної реформи, розв'язанню нагальних її потреб, усуненню негативних явищ, що виникали у процесі реформування земельних відносин.

Метою цієї статті є дослідження ходу земельної реформи в її розвитку, виявлення як позитивних її результатів, так і небажаних явищ, які виникли у процесі роздержавлення і приватизації земель сільськогосподарського призначення, обґрунтування пропозицій щодо подальшого удосконалення земельних відносин з урахуванням перетворень, що сталися в аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу. Новітні постсоціалістичні трансформації земельних відносин в Україні, започатковані Постановою Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 10 грудня 1990 р. [2, с. 252], в якій сформульовані концептуальні засади реформи, визначено початок і порядок її проведення. Завданнями земельної реформи проголошено перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну і колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель. Передбачалося, що завдяки реформуванню земельних відносин безпосередній виробник сільськогосподарської продукції отримає статус господаря землі і це стане стимулом, який спонукатиме до підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, раціонального використання продуктивної сили землі.

Всі землі України були проголошені об'єктом земельної реформи з 15 березня 1991 р. Її здійснення покладалося на обласні, районні, міські, селищні і сільські Ради народних депутатів і Раду Міністрів Української РСР. Водночас планувалося створення відповідного органу для здійснення земельної реформи, яким став Державний комітет України із земельних ресурсів.

Згадана Постанова Верховної Ради передбачала здійснення до 15 березня 1991 р. ряду важливих заходів, зокрема:

– проведення інвентаризації земель усіх категорій з визначенням ділянок, які використовуються не за цільовим призначенням, нераціонально або способами, що призводять до зниження родючості ґрунтів, їх хімічного та радіоактивного забруднення, погіршення екологічної обстановки;

– здійснення реєстрації громадян, які бажають організувати селянське (фермерське) господарство, розширити особисте підсобне господарство, займатися індивідуальним садівництвом, одержати в користування земельні ділянки для городництва, сінокосіння і випасання худоби;

– проведення обліку і аналізу клопотань підприємств, установ і організацій про надання їм земель для ведення особистого підсобного господарства, колективного садівництва і городництва;

– розгляд обґрунтованості потреб у земельних ділянках підприємств, установ і організацій, які за станом на 1 листопада 1990 р. мали в користуванні ділянки для сільськогосподарських і несільськогосподарських цілей.

Земельні ділянки, що використовувалися не за призначенням або з порушенням установлених вимог, нераціонально, підлягали перерозподілу на користь фермерських і особистих підсобних господарств, для садівництва та городництва.

Одночасно зі згаданою постановою Верховною Радою був прийнятий Земельний кодекс, який містив сукупність правових норм земельних перетворень. На той час земля була власністю держави і надавалася суб'єктам господарювання тільки в користування. У новому Земельному кодексі (від 10 грудня 1990 р.), відповідно до Декларації про державний суверенітет України, було визнано, що земля в Українській РСР є власністю народу. Право користування землею встановлювалося у трьох формах: довічне успадковане володіння для громадян; постійне володіння для сільськогосподарських і лісогосподарських підприємств і організацій; користування (постійне і тимчасове, включаючи оренду) для несільськогосподарських та інших підприємств, установ, організацій і громадян.

Істотне збільшення площ продуктивних угідь, наданих громадянам для ведення особистого підсобного господарства, дозвіл на формування фермерських господарств спричинили початок подолання монополізму колгоспної й радгоспної форм господарювання в аграрному секторі. Проте докорінних змін в організації та результатах сільськогосподарського виробництва у перший рік реформування не відбулося.

Головна маса земель сільськогосподарського призначення, що перебувала у користуванні колгоспів і радгоспів, реформуванню практично не підлягала: адже земля залишалася у власності держави. Аграрна криза, посилена загальноекономічними кризовими явищами, поглиблювалася.

Постановою Верховної Ради «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» від 13 березня 1992 р. [2, с. 255] було визнано, що через відсутність належної координації контролю з боку державних органів за ходом реформи, несвоєчасне вирішення ряду організаційних і правових питань реформування земельних відносин здійснення земельної реформи стримується. Враховуючи положення Закону «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 р. [2, с. 144], яким поряд із державною були введені колективна та приватна форми власності на землю, згадана постанова передбачала насамперед роздержавлення земель сільськогосподарського призначення і передачу їх у колективну та приватну власність. У приватну власність громадянам передавались земельні ділянки, якими вони користувалися за станом на 15 квітня 1992 р.

Відповідно до Закону «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 р. [2, с. 144] із земель колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств вилучалось не менше 7–10% сільськогосподарських угідь для формування земель запасу. Місцевим Радам пропонувалося забезпечити надання з цих земель ділянок громадянам, які бажають організувати селянське (фермерське) господарство. Крім того, новим Земельним кодексом від 18 грудня 1992 р. [2, с. 31] при передачі земель у колективну власність передбачалося формування на території місцевої Ради резервного фонду земель у розмірі 15% усіх сільськогосподарських земель для майбутніх потреб селян (формування нових особистих підсобних господарств, ділянки для молодих сімей тощо).

У ході реалізації рішень з реформування земельних відносин місцевими Радами у 1991–1992 рр. був створений земельний запас на площі 4 млн га (10%) сільськогосподарських угідь. На початок 1993 р. із земель запасу було надано земельні ділянки понад 18 тис. селянських (фермерських) господарств загальною площею близько 360 тис. га, середнім розміром на кожне господарство по 20 га [7, с. 29].

Практика реформування земельних відносин показала, що передача земель у колективну власність становленню на землі господаря все-таки не сприяла. Розпорядження землями колективної власності могло відбуватися тільки за рішенням зборів колективу власників. Практично землі колишніх колгоспів і радгоспів, правонаступниками яких стали колективні сільськогосподарські підприємства, й надалі залишалися в їх повному розпорядженні.

З метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм власності та господарювання на землі, вільного їх вибору гро-

мадянами, зміцнення правового статусу членів колективних сільськогосподарських підприємств як співвласників земель був прийнятий Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 р. [2, с. 263]. В ньому зазначалося, що приватизація земель, які перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств і організацій, є невідкладним першочерговим заходом у здійсненні земельної реформи.

Указом передбачалося проведення поділу переданих у колективну власність земель на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості). Кожному члену підприємства, кооперативу, товариства належало видати сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай) із зазначенням у ньому розміру паю в умовних кадастрових гектарах, а також у вартісному виразі. Встановлювалося, що право на земельну частку (пай) може бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави. Кожен член колективного господарства отримував право безперешкодного виходу з нього та одержання безкоштовно у приватну власність своєї частки землі (пай) у натурі (на місцевості), що засвідчувалося державним актом на право приватної власності на землю. Власники земельних ділянок отримали право добровільно створювати на базі належних їм земельних ділянок різноманітні сільськогосподарські підприємства та організації. Максимальна загальна площа земельної ділянки у приватній власності обмежувалася нормою, встановленою для фермерських господарств – у 50 га сільськогосподарських угідь і 100 га всіх земель.

Отже, результатом чергового етапу земельної реформи стало паювання земель великих господарств. Майже 7 млн громадян, членів близько 11 тис. колективних сільськогосподарських підприємств, отримали правові сертифікати на земельну частку (пай). Однак у результаті й цих заходів господарями землі вони практично не стали. Паювання здійснювалося дуже повільно, з різними порушеннями прав громадян. Часто керівники господарств свавільно затримували видачу сертифікатів, особливо тим, хто хотів вийти з господарства зі своїми земельним та майновим паями.

Після прийняття нової Конституції України (28 червня 1996 р.) колективна власність втратила свою легітимність. Практично вона була використана як перехідна форма для передачі земель сільськогосподарського призначення у приватну власність членам сільськогосподарських підприємств і пенсіонерам з їх числа. У Конституції закріплений принцип рівноправності при набутті та реалізації права на

землю громадянами, юридичними особами, територіальними громадами і державою. Встановлено три форми власності на землю: державна, суб'єктом якої є держава, комунальна – власність територіальних громад і приватна – власність громадян та юридичних осіб.

Для втілення в життя цих положень Конституції було вжито нових заходів щодо розвитку земельної реформи. Визнано, що для забезпечення повної передачі земель сільськогосподарського призначення у приватну власність членам колективних підприємств, необхідно здійснити реструктуризацію останніх і сприяти формуванню нових господарських структур ринкового типу, що здійснюють свою господарську діяльність на засадах приватної власності на землю і майно. Реалізація цих завдань пов'язана, передусім, з прийняттям Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [8, с. 11], який проголосив курс на реструктуризацію колективних сільськогосподарських підприємств у господарські структури ринкового типу. Указ став переломним моментом у проведенні земельної реформи, як і реформування аграрного сектора загалом.

У жовтні 2001 р. був прийнятий новий (третій) Земельний кодекс [3, с. 3–31], до якого увійшли законодавчі новації останніх років у сфері земельних відносин. У ньому викладено основні положення про землю і принципи земельного законодавства, встановлені повноваження Рад і органів виконавчої влади у сфері земельних відносин; визначено склад і цільове призначення земель різних категорій; встановлено права на землю, порядок набуття й реалізації цих прав; окреслено завдання, зміст і порядок охорони земель, відповідальність за порушення земельного законодавства.

До кодексу включені перехідні положення, що регулюють земельні відносини, які мають, певною мірою, тимчасовий характер. Встановлено, зокрема, що громадянам України – власникам земельних часток (паїв) за їх бажанням виділяються у натурі (на місцевості) земельні ділянки з видачею державних актів на право власності на землю єдиним масивом. На період до 1 січня 2015 р. громадяни та юридичні особи можуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 га. Тимчасово заборонено внесення права на земельну частку (пай) до статутних фондів господарських товариств. Установлено також, що до набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель не допускається: а) купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб; б) купівля-продаж

або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб.

Термін мораторію на купівлю-продаж земельних ділянок для товарного сільськогосподарського виробництва законодавчо встановлювався і переносився неодноразово. Останні поправки (від 28.12.2007 р. та 03.06.2008 р.) не встановлюють дати скасування мораторію, передбачаючи його відміну лише з набранням чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок землі.

За роки реформування земельного ладу в Україні виконаний значний обсяг робіт, однак кінцевої мети реформи – забезпечення економічно ефективного та екологічно безпечного використання земельних ресурсів – поки що не досягнуто.

Держава перестала бути земельним монополістом. У її власності залишилось менше половини загальної площі земель країни. За даними Держкомзему України, станом на 1 січня 2006 р. із 60,3 млн га загальної площі земель 29,5 млн га (48,9%) перебуває у власності держави, 30,8 млн га (51%) – у приватній власності і 84 тис. га (0,1%) – у колективній власності згідно з державними актами (яка поки що не розпайована). Ще глибші перетворення власності у результаті земельного реформування відбулися із землями сільськогосподарського призначення. Із 41,7 млн га загальної площі сільськогосподарських угідь у державній власності залишилось 11,2 млн га (26,9%), передано у приватну – 30,4 млн га (72,9%), у колективній власності перебуває 29,2 тис га (0,1%). Рілля – 32,4 млн га (100%) – розподілена відповідно: 6,0 млн га (18%), 26,4 млн га (81,5%), 24 тис. га (0,1%). Землі державної і комунальної власності поки що не розмежовані.

У зв'язку із роздержавленням земельного фонду, приватизацією майна та реструктуризацією сільськогосподарських підприємств сталися істотні зміни у розподілі земель сільськогосподарського призначення по основних власниках і землекористувачах. Якщо на початок 1991 р. (до початку земельної реформи) у користуванні великих сільськогосподарських підприємств (колгоспів, радгоспів, міжгосподарських підприємств) перебувало 38,7 млн га (92%) сільськогосподар-

ських угідь, а у громадян – 2,7 млн га (6,4%), то на початок 2008 р. у використанні великих господарств було 17,1 млн га (41,1%) сільськогосподарських угідь, громадянами використовувалось 19,6 млн га (47,1%), включаючи 3,9 млн га фермерських угідь. (Частина сільськогосподарських угідь використовується в інших галузях економіки). Сільськогосподарські підприємства орендують у громадян для свого виробництва 15,8 млн га сільгоспугідь, що становить 92,4% їх земель у використанні.

Таким чином, Україна пройшла найскладніші етапи земельної реформи – роздержавлення і приватизацію земель сільськогосподарського призначення, організацію нових господарських структур, заснованих на приватній власності на землю. Подальший розвиток земельних відносин має бути спрямований на створення умов для ефективного використання сільськогосподарських угідь, охорону земель від деструктивних природних і антропогенних впливів, нівелювання окремих негативних наслідків земельної реформи.

Зокрема, нині у товаровиробників склалося нераціональне співвідношення власних і орендованих земель з точки зору інвестиційної привабливості та можливостей запровадження ринкових важелів мобільного фінансового забезпечення їх діяльності через іпотеку. Як уже зазначалося, нині 92% сільськогосподарських угідь у використанні великих сільгосппідприємств – це орендовані у дрібних власників земельні частки (паї), які землекористувачі не мають права заставити для отримання кредиту. Водночас аграрний сектор економіки країни потребує значних інвестиційних надходжень, необхідних для модернізації його матеріально-технічної бази, проведення заходів з охорони продуктивних земель і відтворення родючості ґрунтів. Розв'язання цієї проблеми значною мірою пов'язане зі скасуванням певних обмежень руху власності на землю, запровадженням контролюваного державою і прозорого з точки зору інтересів селян та суспільства загалом ринку земель сільськогосподарського призначення.

Нині багато землевласників очікують дозвільного рішення про можливість продати свою ділянку. Це – передусім спадкоємці, що проживають у містах і не мають намірів займатися господарським використанням своїх ділянок, пенсіонери, які хотіли б поліпшити своє матеріальне становище тощо. За деякими обстеженнями, нині близько 30–40% земельних часток належать спадкоємцям, які проживають не лише у селах. 22% власників земельних часток погодилися б продати свою земельну частку [4, с. 16].

Зняття мораторію на купівлю-продаж, запровадження повноцінного регульованого і контрольованого ринку земель сільськогоспо-

дарського призначення повинно стати важливим етапом подальшого розвитку земельних відносин. Це буде можливим лише після попереднього розроблення і законодавчого закріплення необхідної нормативно-правової бази, організації Державного земельного банку, Державного реєстру прав на землю та нерухоме майно, створення інфраструктури, яка забезпечуватиме проведення земельних торгів тощо.

У період до зняття мораторію на купівлю-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення і запровадження ринку цих земель, щоб не відбулося спонтанного обезземелювання селян, необхідно вжити ряд заходів, у тому числі обмежувального характеру, які забезпечили б його прозорість, демократичність, функціонування в інтересах селянства та контроль як з боку держави, так і громадян, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, селянських спілок, громадських організацій тощо.

Наслідком роздержавлення земельного фонду та паювання земель сільськогосподарського призначення поміж працівниками сільськогосподарства, виділення землі для працівників соціальної сфери села стало подрібнення земельних масивів і створення великої кількості невеликих за площею землі малоефективних господарств. За даними Держкомзему України, на 1 січня 2008 р. налічувалося 2670962 аграрних товаровиробників, серед яких: 416 колективних підприємств, 1445 кооперативів, 8457 товариств, 2233 державних підприємств, 49893 фермерських господарств, 2601325 ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Із загальної площі сільськогосподарських угідь усіх цих формувань 56,5% використовується сільськогосподарськими підприємствами, 30,4% – власниками ділянок для ведення товарного виробництва (особистими селянськими господарствами), 13,1% – фермерами. Таким чином, нині третина угідь товаровиробників використовується невеликими господарствами середньою площею 3,5 га. Якщо взяти до уваги ще й фермерські господарства, землекористування яких також поки що відносно невелике, то 43,5% сільськогосподарських угідь товаровиробників використовується невеликими за площею продуктивних угідь господарствами.

Парцеляція земельних масивів, що сталася внаслідок земельної реформи, оцінюється неоднозначно. З одного боку, реформування земельних відносин саме й мало на увазі створення умов для розвитку багатокладного господарювання на селі. З іншого – найвища ефективність землеробства досягається, як правило, у великих за площею угідь господарствах.

Однак нині в невеликих господарствах населенням виробляється понад 60% валової продукції сільського господарства. Сформовані невеликі за площею земель фермерські господарства посідають свою нішу в аграрній економіці та в сільському укладі життя взагалі, сприяючи подоланню безробіття на селі, зростанню добробуту селян. Магістральним шляхом розвитку таких господарств у конкурентному середовищі повинно стати їх кооперування за різними напрямками діяльності, а також збільшення площі землекористувань за рахунок оренди та купівлі нових ділянок після запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення.

Щодо особистих селянських господарств, які приєднали свої земельні паї і ведуть товарне виробництво (середньою площею близько 4 га сільськогосподарських угідь на одне господарство), то цілком очевидно, що частина їх припинить господарську діяльність з різних причин: через фінансову та матеріально-технічну неспроможність, у зв'язку з виходом на пенсію власника ділянки тощо. Відбуватиметься концентрація землеволодінь і землекористувань шляхом оренди чи, зрештою, купівлі-продажу. Частина невеликих господарств кооперуватиметься з іншими однотипними чи більшими господарствами на виробництві продукції для власного споживання, а також трудомісткої, нетранспортабельної з коротким терміном зберігання конкурентоспроможної продукції, що реалізовуватиметься на локальних ринках. Невеликі за площею землі господарства виконуватимуть функцію соціального амортизатора на селі – поглинатимуть надлишок сільської робочої сили, залишаться формою зайнятості та способом життя. Загалом же із введенням ринку землі, скасуванням обмежень або ж збільшенням можливого максимального розміру земельної ділянки у приватній власності відбуватиметься поступове укрупнення землекористувань. Усі ці процеси мають бути законодавчо врегульовані, насамперед, в інтересах селян.

Наслідком реформи, протилежним парцеляції земельних масивів, є надмірна концентрація землекористувань великими господарствами через оренду земельних часток (паїв) у дрібних власників. На останньому етапі аграрних трансформацій (у 2000-і роки) почали формуватися і вже нині успішно функціонують надвеликі сільськогосподарські підприємства на орендованій землі. Ці сучасні латифундії господарюють ефективно, як правило, завдяки інвестиціям з боку їх засновників – переробних підприємств, торговельних компаній, а також приватних та юридичних осіб, які ніяк не пов'язані з аграрним виробництвом. Очевидно, що такий спосіб залучення інвестицій у сільське господарство достатньо ефективний. Однак він не може ста-

ти всеохоплюючим, магістральним шляхом розвитку аграрного сектора. Справа в тому, що ці процеси законодавчо не врегульовані і вже зараз обертаються багатьма соціальними втратами для сільських територій.

Такі інвестори, диверсифікуючи свій капітал у погоні за прибутками, ведуть, як правило, виснажливе землеробство, не турбуються про відтворення родючості ґрунтів (а тим більше – агроландшафтів) чи розвиток соціальної сфери села. Вже тепер є випадки, коли інвестори, концентруючи великі земельні масиви, з якихось причин полишають свій аграрний бізнес, віднайшовши інший, більш прибутковий напрям вкладання коштів. Наслідком такого господарювання стає безробіття, занепад виробничої й соціальної сфер села. Тому регулювання розмірів землекористувань, визначення кола юридичних і фізичних осіб, які матимуть право на сільськогосподарську діяльність, з огляду як на економічну, так і на соціальну доцільність є важливим напрямом розвитку земельних відносин, виправлення перекосів, що виникли у ході земельної реформи.

Одним із негативних наслідків земельної реформи, так само як економічної кризи і аграрної реформи взагалі, є різке зниження продуктивності угідь. У період паювання і приватизації землі, реформування організаційної структури аграрного сектора практично не виділялися кошти на відтворення родючості ґрунтів, захист земель від негативних впливів природного та антропогенного характеру. Внаслідок цього значно поширилася деградація ґрунтів, знизилась їх продуктивність. Нині урожайність основних сільськогосподарських культур в Україні у 2–4 рази нижча, ніж у провідних європейських країнах.

Низька продуктивність угідь є наслідком не лише неналежної уваги до охорони й відтворення родючості ґрунтів у період проведення земельної реформи, а й залучення в минулому до сільськогосподарського обороту значних площ малопродуктивних деградованих земель. Тому важливе значення в сучасній побудові земельних відносин матиме створення економічних і правових передумов для виведення з інтенсивного використання деградованих земель. За деякими оцінками, в Україні необхідно вивести з обробітку 5–12 млн га ріллі, що дасть можливість знизити розораність території до 47–34% (нині вона становить 56% і є однією з найвищих у світі). Це сприятиме концентрації виробництва на менших площах, підвищенню ефективності аграрного виробництва і водночас – поліпшенню екологічного стану агроландшафтів. Проте виконання такого завдання, після роздержавлення і приватизації земель, ускладнюється через необхідність

вишукування коштів на викуп чи відшкодування втрат власників ділянок, що підлягатимуть трансформації. Тому необхідно розробити економічний механізм відшкодувань, який дозволить би виводити з інтенсивного обробітку деградовані землі (під залуження, заліснення тощо) без зашкодження інтересам власників земельних ділянок.

Висновки. Ретроспективний огляд ходу земельної реформи, оцінка її позитивних результатів та негативних наслідків дозволяють стверджувати, що загалом вона здійснювалася надто непослідовно і не завжди науково обґрунтовано. Її кінцевим результатом, з огляду на перехід до ринкової економіки, мало б бути паювання і передача землі селянам у приватну власність, заснування на цій основі господарств ринкового типу, запровадження повноцінного ринку землі. Можливо в такому разі вдалося б уникнути значних економічних і психологічних втрат. Проміжні етапи (передача землі у колективну власність, видача земельних сертифікатів) лише сповільнили реформу, численні законодавчі та нормативні акти заплутали її суть і спричинили багато порушень у сфері земельних відносин тощо.

Завершальним етапом земельної реформи в аграрній сфері має стати запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення та іпотеки землі, що означатиме повну імплементацію правил ринкової економіки у земельні відносини країни.

В статье анализируется процесс реформирования земельных отношений в аграрном секторе Украины. Освещены его результаты и отдельные недостатки при разгосударствлении земель сельскохозяйственного назначения. Рассмотрены современные проблемы земельных отношений и пути их разрешения.

Ключевые слова: земельные отношения, аграрные реформы, рынок земли.

1. Добряк Д.С. До авторів і читачів журналу // Землеустрій і кадастр. – 2004. – № 1–2. – С. 3.
2. Земельні відносини в Україні: законодавчі акти і нормативні документи. – К.: Урожай, 1998. – 813 с.
3. Земельний кодекс України // Агрокомпас. – 2002. – № 11. – С. 3–31.
4. Матеріали круглого столу «Українське село перед „роком села”». – К.: Ін-т сільс. розв., 2005. – 20 с.
5. Михасюк І., Косович Б. Регулювання земельних відносин. – Львів, 2002. – 261 с.
6. Новаковський Л.Я., Будзилович І.С. Уроки земельного реформування. – К.: Урожай, 2002. – 125 с.

7. *Новаковський Л.Я., Третяк А.М., Добряк Д.С.* Земельна реформа і землеустрій в Україні. – Київ, 2001. – 151 с.
8. *Офіційний вісник України.* – 1999. – № 49. – С. 11–13.
9. *Саблук П.Т.* Розвиток земельних відносин в Україні. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2006. – 395 с.
10. *Третяк А.М.* Історія земельних відносин і землеустрою в Україні: Навч. посіб. – К.: Аграр. наука, 2002. – 280 с.
11. *Федоров М.М.* Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві. – Київ, 1998. – 263 с.

Одержано 5.11.2008.

УДК 332.122(477)

Т.В. Голікова

НА ШЛЯХУ ДО НОВОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються суперечності регіональної перебудови господарського простору в Україні та способи їх подолання за допомогою інструментів державної регіональної політики.

Ключові слова: *економічні регіони, державна регіональна політика, просторова організація господарювання.*

Постановка проблеми. В теорії державного управління просторовою організацією господарювання та у відповідній практиці регіоналізація вважається найважливішою рисою цієї організації, бо регіони фактично є основними одиницями членування території, охопленої нею. Нині в Україні статус таких одиниць закріплено за так званими адміністративними регіонами. Проте внаслідок змін, які відбуваються в механізмі відтворення економіки України у пострадянську добу, в країні реалізується тенденція формування іншого типу регіоналізації її господарського простору. Йдеться, зокрема, про тенденцію становлення власне економічних регіонів, які відтворюються за законами ринкової організації господарювання. Очевидно, що нові економічні регіони в Україні розвиватимуться за рахунок «згортання» старих адміністративних регіонів, внаслідок чого останні втрачатимуть згаданий вище статус. Але також зрозуміло, що території

© Т.В. Голікова, 2008

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2008. Вип. 41.